

تهران آینده؛ حاکمیت قانون و عقلانیت تأملی بر اداره قانونمند شهر بر مبنای اسناد مصوب

pmousavi@gmail.com

موسی پورموسوی / دکترای برنامه‌ریزی شهری / استادیار دانشگاه و مشاور شهردار تهران

نوعی بهو سیله طرح سال ۱۳۷۳ (معروف به طرح آتك) به این سؤال ابتدا باید تهران را ترسیم کرده و به تصویر (Image) کشید تا بتوان آینده آن را تدوین کرد. بدیهی است که چیدمان آینده تهران هر چه باشد، غیر از وضعیت کنونی است. هنر، مدیریت وضعیت کنونی نیست؛ بلکه مهم اتخاذ روشی در مدیریت شرایط روز است که آینده آن نیز به خوبی مدیریت شود.

در یک جمع‌بندی، برنامه‌ریزان، پژوهشگران و مدیران اجرایی به این نتیجه رسیدند که باید در صدد ارتقاء مفهومی و کارکردنی طرح‌های مصطلح جامع شهری باشند. اطلاق طرح جامع تهران به طرح راهبردی-ساختاری یا ساختاری-راهبردی نیز حاصل چنین تغرشی بوده است. البته نیک می‌دانم که تغییر صرف واژگان نمی‌تواند محتوی را تغییر دهد زیرا طرح اخیر همان طرح جامع است که به سلیقه تهیه‌کنندگان و تصویب‌کنندگان علی‌رغم آنکه در سال‌های ۸۶-۱۳۷۳ تهران فاقد طرح جامع مصوب بوده، ولی تهران در طول این سال‌ها، به

«چگونه می‌توان تهران آینده را ترسیم کرد؟» در پاسخ اولین طرح جامع تهران- که در سال ۱۳۴۸ اجرای شد- در برگیرنده احکامی بود که در فرایند مدیریت یا به فراموشی سپرده شد و یا امکان اجرای آنها فراهم نشد. به هر حال این طرح با تمام نقاط قوت، در عمل به اهداف خود دست پیدا نکرد و باید با طرح جدید سال ۱۳۷۳ معاوضه می‌شد، اما این کار نیز صورت نپذیرفت.

از زوم وجود مرکز دائمی پایشگر طرح‌های توسعه شهری بخشی از کار تشکیل نهاد برنامه‌ریزی شهر تهران، به زمان مسئولیت نگارنده در مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران که نهاد باید از مرکز منفك شود که خوشبختانه انجام شد.

وازگان کلیدی: طرح راهبردی، توسعه پایدار شهری، مدیریت یکپارچه شهری، حقوق شهری و زندگانی.

مریوط می‌شود. زمانی که این مرکز از مهندس «حبیب‌الهیان» تحويل اینجانب شد، نهاد در مرکز مستقر بود و البته اعتقاد داشتم که نهاد باید از مرکز منفك شود که خوشبختانه انجام شد.

لزوم وجود مرکز دائمی پایشگر طرح‌های توسعه شهری
بخشی از کار تشکیل نهاد برنامه‌ریزی شهر تهران، به زمان مسئولیت نگارنده در مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران

آن (شرح خدمات سنتی قدیم). لازم است که در ابتدا با تصویب سندی در مراجع قانونی، تیپ ۱۲ را تغییر داده و یا حداقل تکمیل نماییم. دیر یا زود، مدیران مرتبط در سطح ملی و شهری تهران به این نتیجه خواهند رسید که باید طرحی تکمیلی برای اداره تهران تهیه کنند. شایسته است که تا آن زمان، مسئولان ذی ربط بهویژه در وزارت مسکن و شهرسازی به دنبال تهیه نوع جدیدی از طرح شهری برای توسعه کلان شهرها باشند. به طور کلی شرح خدمات کلان شهرها از تیپ سنتی رایج در سایر شهرها متفاوت است. در همین حالت مسئولان امر از جمله وزیر محترم مسکن، ریاست محترم نهاد برنامه ریزی شهر تهران تقاضا می شود که با دعوت از کارشناسان و صاحب نظران شهرداری ها و شوراهای اسلامی شهری در مقیاس کلان و طی نشستی حداقل یک هفته‌ای، نسبت به تغییر در این متن قانونی اقدام عاجل به عمل آورند.

یکی از ایرادات وارد بر طرح این است که کاملاً دولتمحور است. دولت‌های قدیم (به معنای عام) به طور دستوری و از طریق وزارت کشور- که در زمان خلاء وجودی سورای اسلامی شهر به عنوان نایب رئیس آن عمل می کرد- بر فضای شهری اعمال حاکمیت می کردند. این نوع از طرح متعلق به انگاره های آن دوره از تاریخ است. در حالی که طرح باید انعطاف بیشتری برای تأمین منافع شهروندان داشته و شهروندمحور باشد.

تغییر در محتوا و چگونگی اجرای طرح های توسعه شهری مطابق دانش روز

طرح جامع جدید تهران کاملاً دولتمحور است، در حالی که طرح باید انعطاف بیشتری برای تأمین منافع شهروندان داشته و شهروندمحور باشد. این نوع از طرح، متعلق به دوران خلاء وجودی سورای اسلامی شهرها است. همچنین بسیاری از ملاحظات نظیر اصل ایمنی و امنیت که سلامت شهر وندان را تضمین می کند، و IT Base شدن شهر که می تواند نقش تهران و میزان حمل و نقل در شهر را تحت تأثیر قرار دهد، از نظر مخفی باقی مانده است.

و همسوی و کمک آنان به یکدیگر به نحوی که بتوان از تمامی ابزارها برای وضع مقررات از جمله ارزیابی متعدد اثرات اجرای برنامه ها بهره گرفت.

استفاده از بهترین دانش به روز شده که ما را در حل مشکلات، پشتیبانی کند.

در نظر گرفتن اصل دوراندیشی : برای تهران آینده باید بتوان در چارچوب همین فضا (وجود نهاد برنامه ریزی) از اتفاقات آتی اطمینان حاصل کنیم. مطابق این اصل در شرایط عدم اطمینان و قطعیت علمی، قادر به ارزیابی و انجام تمهیدات لازم در روش های مدیریت خطر و جلوگیری از آسیب های وارد بر محیط و مردم خواهیم بود. باید بتوانیم فضای آینده تهران را شفاف و قابل رویت (مانیتور شده) تصور کرد، در حدی که نزدیک به ۷۰ درصد از پیش‌بینی‌های ما با واقعیت‌های آن زمان مطابقت داشته باشد.

اینکه باید نهادی در تهران پایش برنامه های توسعه شهر را بر عهده گیرد، امری بدینه و عقلانی است. نظارت عالیه این نهاد باعث رونق فضای کار و فعالیت، ساماندهی فضاهای سکونت، تأمین فضاهای عمومی برای شهروندان در جهت بهبود وضعیت شهر می شود. حضور چنین نهادی به معنای هماراستانی در سیاست ها و اعمال تصمیمات، ترویج یکپارچگی و یکسویی بین سیاست های مدیریت شهری پایدار و همسوی فعالیت های محلی، منطقه ای و ملی برای پایداری مدیریت در شهر است. هر انسان عاقلی برای زندگی بهتر، آینده روشن و استقرار با ثبات در تمامی ابعاد برای زندگی فردی، جمعی و در مقیاس ملی تلاش می کند و این جزئی از بروندادهای عقلانی انسان است. تهران هم از این قاعده مستثنی نیست. به همین دلیل در سال ۱۳۸۲ قرارداد بین شورای شهر شهرداری تهران و وزیر مسکن و شهرسازی وقت منجر به پایه گذاری نهاد شد که یک اقدام عاقله و مبتنی بر نیاز شهر تهران بود. تا سال ۱۳۸۵ حدود ۸۰ درصد طرح جامع و به دنبال آن بخش اعظم طرح تفصیلی مناطق توسط مشاوران ۲۲ گانه تهیه شد. با تصویب این طرح در سال ۱۳۸۶، شورای عالی شهرسازی و معماری کشور، وارد مرحله جدیدی از برنامه ریزی و توسعه شهر تهران شد.

آیا طرح جامع مصوب ۱۳۸۶ پاسخگوی تهران آینده است؟

لازم است از تلاش هایی که برای تهیه طرح جامع سال ۱۳۸۶ صورت گرفت تشکر شود. اما علی رغم احترام به همه همکاران عزیز در سورای عالی شهرسازی و معماری کشور، این طرح فاقد وجاہت لازم برای اداره تهران آینده است. نگارنده در سال های ۱۳۸۵-۸۶ و در خلال تصویب طرح و مراحل پایانی مطالعه علمی آن، از طرف شهردار تهران مسئولیت کمیته علمی ارزیابی آن را بر عهده داشته است. در این کمیته تمامی خروجی های این طرح توسط عده ای از فرهیختگان و اساتید دانشگاهی مطالعه شد. برخی از نتایج این بررسی در سایت اینترنتی خبرگزاری ایستا مندرج شد که هنوز هم به عنوان سند به آن رجوع می شود. بنابراین نظرات نگارنده به صورت مکتوب موجود است و قابل تغییر و انکار نیست و هنوز هم به همان نتایج معتقد و مقید هستم، از جمله اینکه :

- طرح جامع جدید تهران، یک طرح راهبردی نیست.
- تهیه طرح راهبردی با قراردادهای نوع (تیپ) ۱۲ سازمان برنامه و بودجه امکان پذیر نیست.
- نمی توان با سلسله احکامی که جنبه های سلیمانی آن از جنبه های ایجابی قوی تر است، بر شهری چون تهران با این سرعت تغییر اعمال مدیریت کرد.
- در این طرح، بسیاری از ملاحظات نظیر (IT Base) شدن شهر آینده، از نظر مخفی باقی مانده و اسناد پشتیبانی که شاهدی بر این بررسی ها باشد، وجود ندارد.
- در متن طرح جامع به اصل ایمنی و امنیت (Safety & Security) که سلامت شهروندان را تضمین می کند، توجه کافی نشده است. بنابراین در طرح جدید، همان سنت طرح جامع دنبال شد و تنها نام آن تغییر کرد؛ مانند تغییر جلد کتاب بدون تغییر محتوای

نیز فاصله زیادی داریم و این امر زمان زیادی می‌برد. در حال حاضر شهرداری تنها ارگان دخیل در امور شهر نیست. هر یک از وزارت‌خانه‌های نیرو، آموزش و پرورش، دفاع، اطلاعات، سازمان میراث فرهنگی و نیروی انتظامی در شهر مسئولیت‌هایی به عهده دارند و البته حضور آنها در شهر منطقی و عقلانی است. ولی در کار این ارگان‌ها ناهمانگی وجود دارد. به طور مثال آیا منطقه‌بندی این وزارت‌خانه‌ها در شهر منطبق بر هم است؟ فصل ششم قانون شهرداری‌ها مصوب ۱۱ تیرماه ۱۳۳۴، ۵۳، وظیفه برای شهرداری لحاظ نموده که در حال حاضر کمتر از ۴۰ درصد این وظایف توسط شهرداری انجام می‌شود. ۲۱ وظیفه منحصرًا توسط شهرداری و ۷ وظیفه به طور مشترک و ۲۵ وظیفه توسط ادارات، سازمان‌ها یا بخش خصوصی انجام می‌شود.

«مدیریت یکپارچه» به معنای سیاست‌های متمرکز اما با اجرای پراکنده و همسو است. در این حالت ارگان‌ها می‌توانند با یکپارچه‌کردن فضای اداری و سیاسی شهر با یکدیگر همانگ باشند و به شهروندان خدمت کنند. همچنین تمامی اطلاعات مشترک در یک واحد متمرکز در اختیار همه قرار می‌گیرد. این روش را می‌توان به رابطه بخش‌های مختلف یک سازمان تشبيه کرد. برای نمونه هم‌اکنون شهرداری تهران معاونت‌های گوناگونی دارد؛ که همگی در چارچوب برنامه پنجم‌ساله و یکساله در حال انجام وظیفه هستند. در این بین شهردار تهران نیز بدون نظر و همانگی با شورای اسلامی شهر تصمیمی نمی‌گیرد. حال اگر این فضا کمی گسترش‌های تر شده و همه ذی‌نفعان شهر- از جمله نهادهای غیردولتی (NGO)- در آن مشارکت کنند، به سمت یکپارچگی مدیریت پیش خواهیم رفت. تحقق مدیریت یکپارچه شهری به معنای حاکمیت منافع مشترک بر امور در یک فضای عقلانی است.

از زیبایی شهر، بر اساس اصول توسعه پایدار شهری

تهران آینده باید در چارچوب «توسعه پایدار شهری» ارزیابی شود. اصول این پارادایم به شرح زیر است :

■ اصل پایداری یا توسعه پایدار (Sustainable Development) که این پایداری در سه بعد زیست‌محیطی، اجتماعی و اقتصادی دنبال می‌شود.

■ اصل راهبردی به ما می‌آموزد شهر را در چارچوب «مدیریت مطلوب شهری» (Good Governance) ببینیم. یک شهر مطلوب، باید مدیریت مطلوب و درست داشته باشد. برای اعمال درست مدیریت، باید در ابتدا به درستی بدانیم. دانستن و اجرای درست دانسته‌ها امر بسیار مهمی است. ممکن است دانسته‌های خوبی داشته باشیم، اما آنها را به درستی اجرا نکنیم.

■ اصل توسعه مدیریت مشارکتی به معنای حرکت پشتیبانی شده در آینده. امروزه در دنیا به این اصل توجه بسیاری می‌شود. لازم است در تعیین اولویت‌های محلی و ملی، براساس مشارکت مؤثر، ذی‌نفعان را دخیل کنیم. با تأمین نظر ذی‌نفعان، حتماً حمایت آنها را خواهیم داشت. این پشتیبانان شامل دولت ملی، نخبگان و فرهیختگان، متخصصان مردم و سازمان‌های غیردولتی (NGO) هستند.

■ حساس باشیم. بدین معنا که پاسخ روش و مستدلی را به ابعاد

■ توسعه مدیریت منابع زیست‌محیطی و کاهش خسارت‌های زیست‌محیطی آلینده‌ها. این امر منجر به توسعه فرهنگی، اجتماعی و انسانی نیز خواهد شد. به طور مثال حريم تهران در حال حاضر به کمتر از ۱۸۰۰ کیلومتر مربع کاهش یافته است که این رقم نیز تنها بر روی کاغذ قبل رؤیت است؛ و گزنه حد و مرزی برای ساخت‌وساز در حومه شهر وجود ندارد. مادر مجموعه شهری تهران، ۵۰ شهر مستقل داریم که هریک شهرداری و شورای شهر مستقل خود را دارند. سنجنگینی چهار میلیون مهاجر فاقد مهارت این سکونت‌گاه‌ها در حومه شهر، بر تهران تحمیل می‌شود. حرکت پاندولی جمعیت از محیط پیرامونی به سمت تهران- به طور روزانه، هفتگی، ماهانه و فصلی- همواره فضای شهر را دستخوش ناارامی‌های مختلف حاصل از ورود جمعیت می‌کند. این در حالی است که متخصصین امر، دو کارکرد برای حريم قائل هستند :

- کارکرد زیست‌محیطی. حريم جایی برای تنفس و در حکم ریه شهر است.
- کارکرد پشتیبانی برای توسعه آتی شهر. حريم در حکم زمین‌های ذخیره شهر در موقع لزوم برای توسعه است. اما آیا حريم کنونی تهران چنین نقشی دارد؟ اگر امروز نتوانستیم در قالب توسعه زیست‌محیطی

از آنچاکه شکل‌گیری «مدیریت واحد شهری» با توجه به قوانین ما، مطلوب و ممکن نیست، «مدیریت یکپارچه شهری» در ایران دنبال می‌شود. «مدیریت یکپارچه» به معنای سیاست‌های متمرکز در این حالت ارگان‌ها می‌توانند با یکپارچه‌کردن فضای اداری و سیاسی شهری با یکدیگر همانگ باشند و به شهروندان خدمت کنند. همچنین تمامی اطلاعات مشترک در یک واحد متمرکز در اختیار همه قرار می‌گیرد. این تدبیری بیاندیشیم.

■ توسعه اقتصاد شهری و بهره‌وری.

اجرای این اصول به یک مرکز دائمی پایشگر نیاز دارد که فرایخشی فکر کند، فرایخشی عمل کند و به دنبال نظارت فرایخشی باشد. از جمله نکات مثبت طرح جامع، در نظر گرفتن گزاره‌ای است که به نهاد برنامه‌ریزی اجازه می‌دهد طرح را به روزرسانی کند و این اعمال انعطاف بسیار قابل احترام است.

«مدیریت یکپارچه شهری»؛ الزامی برای تحقق اهداف طرح جامع تهران

آبجه برای آینده شهر خود متصور می‌شویم را می‌توان به دو بخش تقسیم کرد : یکی مطلوبیتها و آرمان‌های ذهنی ما که باید در چارچوب قوانین دنبال شود و دیگری واقعیت‌های موجود. سؤال اینجا است که آیا اجرای طرح جامع با واقعیت موجود انتطبق‌پذیر است یا خیر؟

از آنچاکه شکل‌گیری «مدیریت واحد شهری» با توجه به قوانین ما، مطلوب و ممکن نیست، «مدیریت یکپارچه شهری» در ایران دنبال می‌شود. اما ما حتی تا «مدیریت یکپارچه شهری»

تهران آینده باید شهروندان مسئول و مدیران پاسخگو داشته باشد و باید بدانیم که شهروند مسئول پس از دریافت حقوق خود تربیت می‌شود. از ویژگی‌های مدیر پاسخگو نیز آگاهی، تخصص و احاطه بر کار است. اهمیت این ویژگی‌ها با توجه به این حدیث امام صادق (ع) روشن می‌شود که: «فرقی نمی‌کند در رأس اموری خائن باشد یا بی‌تجربه»؛ چرا که نتیجه عمل یکسان خواهد بود.

تفصیلی ما در راستای قانون اساسی قرار دارد؟ آیا برای تحقق «حقوق ملت» که در قانون اساسی تعریف شده گام برمی‌دارد؟ و یا به طور مثال از فصل سوم قانون اساسی، تحقق اصولی نظری اصل ۳۱ (حق مسکن)، اصل ۳۰ (آموزش رایگان) و اصل ۲۸ (ایجاد اشتغال که به توسعه پهنه‌های کار و فعالیت می‌انجامد) در کجا طرح توسعه تهران دیده شده است؟ مدیریت مطلوب با ارائه مطلوب خدمات به شهروندان ممکن است و ابعاد مختلف این خدمات (اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی) باید در کنار هم توسعه پیدا کند.

تهران آینده باید شهروندان مسئول و مدیران پاسخگو داشته باشد و باید بدانیم که شهروند مسئول پس از دریافت حقوق خود تربیت می‌شود. از ویژگی‌های مدیر پاسخگو نیز آگاهی، تخصص و احاطه بر کار است. اهمیت این ویژگی‌ها با توجه به این حدیث امام صادق (ع) روشن می‌شود که: «فرقی نمی‌کند در رأس اموری، خائن باشد یا بی‌تجربه». چرا که نتیجه عمل یکسان خواهد بود.

شهر تهران باید امن، روان و سبز باشد. تهران آینده باید بدون آلودگی، فساد، تبعیض و فشار بر مردم آمایش باید. شهر باید دارای حرکت خودانگیخته شهروندان با شخصیت تمامیت‌یافته باشد و این جز با آموزش به دست نخواهد آمد.

اجتماعی و فرهنگی شهر داده و نسبت به آنها تدبیر داشته باشیم. تهران نیز مانند سایر نقاط جهان در حال تغییر است. این تغییر در سه سطح جهانی (Global Change)، ملی (National Change) و محلی (Local Change) در ابعاد گوناگون در جریان است که در لایه‌های اجتماعی بسیار پیچیده نیز می‌شود.

■ اصل هم‌افزایی در مدیریت. لازم است سود رقبا به رسمیت شناخته شود. شهر در یک محیط رقابتی رشد می‌کند. ارزش افزوده از طریق اتصال فعالیتها و مشارکتها حاصل می‌شود. اگر منافع ذی‌نفعان در نظر گرفته شود، هر کسی می‌تواند با سرمایه‌گذاری (معنوی و مادی) سود ببرد. در این حالت، شهر در نقطه مقابل شهرهای مصرف‌کننده شهری تولید کننده است. شهر مصرف‌کننده، شهری مرده است. تولید تهران در آینده باید مثبت باشد و البته وضع موجود رضایت‌بخش نیست.

■ سیر کولاویون (شاخن و معناداربودن). معنای آن در نگاه کارکردگاری پاسخ به این پرسش است که نقش غالب تهران در آینده چیست؟ شهر باید در برخی فعالیتها شاخن باشد. به عنوان مثال اگر مقرر باشد که تهران IT Base شود، آیا نقش آن تغییر نمی‌کند؟ آیا نیاز به حرکت و میزان جنبش در سطح شهر تغییر نخواهد کرد؟ در این شرایط شاخصه شهر چیست؟ آیا در طرح‌های توسعه شهری معطوف به آینده، نقش تهران آینده هم تعریف شده است؟ با تعریف نقش شهر، سایر اصول بالا مانند هم‌افزایی و تولید ارزش افزوده نیز تعریف می‌شود.

■ شهر باید قابل درک باشد. ما باید درک درستی از تهران آینده داشته و آیندگان نیز درک درستی از تهران زمان خود داشته باشند. شهر تهران از نظر هویتی دچار مشکل است. حیرانی، سرگشتنگی و گم‌شدن در شهر بزرگی مثل تهران، نیز تخریب هویت‌های بومی و محلی، مسئله مهمی است که باید در حوزه اجتماعی به آن بپردازیم. علت بسیاری از آنومی‌های کنونی، عدم درک یادک نادرست ساکنان از فضای زیست شهری است (تعلق خاطر و احساس مسئولیت).

تهران آینده از منظر قانون اساسی

باشد توجه داشت که چند سند عالی بالادست در کشور موجود

نتیجه‌گیری

لازم است تا در فضای حضور نهاد برنامه‌ریزی، روش مدیریتی اتخاذ شود که آینده شهر نیز به خوبی مدیریت شود. وجود نهاد برای پایش برنامه‌های توسعه شهر، امری بدیهی و عقلانی است. تغییر در برنامه توسعه شهری تهران باید با توجه به اصولی چون اصل راهبردی یکپارچگی در سیاست‌ها، دوراندیشی، توسعه مدیریت مشارکتی و توسعه مدیریت منابع صورت گیرد. همچنین دستیابی به طرح‌های راهبردی مستلزم تغییر و تکمیل قوانین است. اجرای چنین طرح‌هایی نیاز به یکپارچگی مدیریت شهری و هماهنگی نهادهای دخیل در امور شهر دارد. طرح‌های آتی شهری باید شهروند محور بوده و در راستای تحقق قانون اساسی گام بردارد. در این راستا ابتدا باید با ادای حقوق شهروندی، اقدام به تعلیم و تربیت شهروند مسئول نموده، تا بدين ترتیب پاسخگویی مسئولان نیز نضمین شود. تهران آینده باید با مدیریت یکپارچه شهری اداره شود و در یک فضای عقلانی، تمام دستگاه‌های دخیل در شهر با تبادل اطلاعات در چارچوب وظایف تعریف شده در قانون، شهر را به نحو شایسته‌ای اداره و اهداف خرد و کلان را تعقیب کرده و تحقق بخشنده.

منابع

■ طرح جامع تهران (۱۳۸۶) مصوب شواری عالی شهرسازی و معماری ایران.

■ مجموعه قوانین اساسی- مدنی (۱۳۷۶) تدوین: غلامرضا حاجتی اشرفی، انتشارات کتابخانه گنج دانش، تهران.